

С. Ф. Марова

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри екологічного менеджменту
Донецького державного університету управління

О. В. Голтвенко

здобувач кафедри екологічного менеджменту
Донецького державного університету управління

ШЛЯХИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ПРИМОРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК СОЦІО-ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

У статті розглянуто міжнародні тенденції та специфічні особливості стратегії соціально-економічного розвитку приморських територій. Запропоновано впровадження концепції міст, що навчають. Це дозволить розвинути інноваційну складову частину приморських територій та зменшити рівень дисбалансу соціо-еколого-економічних систем.

Ключові слова: система, приморські території, управління, розвиток, держава.

Постановка проблеми. Актуальність питання управління збалансованим розвитком приморських територій переважно зосереджена на аспекті туризму та рекреації, адже приморські регіони України на всіх етапах історії держави мали виняткове значення для її розвитку і соціально-економічного становлення. Наявність водоморських ресурсів суттєво вплинула на містобудівні та планувальні рішення у процесі забудови міст приморської зони й формування їх архітектурного обличчя, галузевої спрямованості, особливостей місцевого самоврядування та аспектів транскордонного співробітництва. Невирішеним залишається питання державного управління інноваційним розвитком приморських територій як соціо-еколого-економічної системи (СЕЕС). Синергетичний ефект останніх потребує міждисциплінарного дослідження через взаємозв'язки з процесом урбанізації на тлі політичної кризи та недосконалої економічної діяльності з метою мінімізації негативних впливів та розбалансування соціальної складової системи, що потребує особливої уваги з боку держави. Глобально приморські території зіштовхуються з проблемами нелегальної міграції, контрабанди, несистематичної участі в плануванні економічного розвитку приморських територій з метою інноваційного їх розвитку як СЕЕС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню державного та регіонального управління розвитком приморських територій

присвячено роботи вітчизняних та зарубіжних учених, а саме: О. Кібіка, О. Подцерковного, С. Ільченко, В. Котлубая, О. Дворцової, В. Орлової, Г. Гогоберідзе та інших.

Містобудівному розвитку і планувальній організації приморських міст на території України присвячено наукові роботи на прикладах Азово-Чорноморського узбережжя таких вчених, як: А.Г. Омшанська, А.М. Давидов, В.В. Сідорова, В.Л. Глазирін, В.М. Онищенко, І.І. Іонов, І.О. Лавлинська, Н.М. Яременко, О.Є. Богомолов, О.Ю. Пантюхіна, С.В. Шешукова, Т.Ф. Панченко.

Проблемам соціального інвестування в приморські території присвячені роботи таких вчених, як: О.А. Ломовцева, С.Ю. Соболева, Р.А. Новікова, Д.О. Баюра, Н.Я. Яневич, Н.Ю. Салова та ін. Питання міжнародного співробітництва розглядались у багатьох публікаціях вітчизняних вчених, зокрема в працях М.І. Долішнього, З. Варналія, Л. Газди, С. Костюка, О. Мілашовської, І. Студеннікова, І. Школи, О. Бабінської та інших.

Аналіз наукових здобутків означених авторів дозволяє констатувати, що приморські території є більш чутливими до конкурентного тиску та структурних економічних перетворень через економічну потужність портів та прискіпливе ставлення органів місцевого самоврядування до питань утримання частини соціальної інфраструктури міст та їх розбудови. Однак у пошуках шляхів управління інноваційним розвитком при-

морських територій як СЕЕС вважаємо необхідним збалансування означених структурних елементів. При цьому важливо охарактеризувати міжнародні тенденції розвитку досліджуваних територій, що дозволять виділити так звані прогалини в управлінні відтворювальним процесом. Слід відзначити, що хронічне порушення регіональних пропорцій відтворювального процесу призводить до того, що його учасники втрачають інтерес до розвитку території, і тоді починаються спад в економіці, відтік капіталу і кваліфікованих ресурсів і, як наслідок, занепад територіального розвитку [1, с. 14]. Отже, для встановлення шляхів управління інноваційним розвитком приморських територій як СЕЕС потрібно, в першу чергу, визначити пріоритетність складових частин системи та факторів впливу на її розбалансування через конфлікт інтересів та різних стратегічних цілей на підставі використання спільних ресурсів та імплементації міжнародного досвіду.

Мета статті – аналіз світових тенденцій розвитку приморських територій й факторів впливу на інноваційний розвиток СЕЕС.

Виклад основного матеріалу. Виділення приморських регіонів як окремої одиниці вторинного територіального поділу – це пошук спільних закономірностей і спільної стратегії їх соціально-економічного розвитку.

Специфіка приморських регіонів (дотисність до моря, наявність узбережжя, спеціалізація господарського комплексу в рамках внутрідержавного і міжнародного поділу праці) формує ряд спільних та специфічних особливостей стратегії їх соціально-економічного розвитку. У роботі [2, с. 8] як основні виділені такі з них:

1) розвиток процесів соціально-економічного розвитку приморського регіону відповідно до стратегії соціально-економічного розвитку України;

2) забезпечення ощадливого використання та відновлення природних ресурсів регіону в цілому і прибережної зони зокрема;

3) забезпечення розвитку співпраці з іншими регіонами України;

4) забезпечення розвитку процесів співробітництва з регіонами (в тому числі приморськими регіонами) інших країн;

5) забезпечення розвитку процесів освоєння стандартів соціально-економічної діяльності, що мають місце у приморських регіонах країн розвинутої економіки [2].

Формування пріоритетів інноваційного розвитку приморських регіонів України відбува-

ється, насамперед, з огляду на світові тенденції розвитку, до яких слід віднести, по-перше, тенденцію щодо підвищення ролі приморських регіонів у розвитку та економічному зростанні світової економіки.

Морське просторове планування та інтегроване прибережне управління підтримують і заохочують імплементацію Європейської Стратегії – 2020 для стрімкого і стійкого зростання, схваленої Європейською Радою у червні 2010 р., що покликана досягти найвищого рівня зайнятості, продуктивності, суспільної згуртованості, включаючи просування конкурентної, ресурсно-забезпеченої і «зеленої» економіки.

Визначені у Стратегії принципи знайшли відображення в таких документах, як:

– Рамкова директива з морської стратегії (The Marine Strategy Framework Directive (MSFD));

– Водна рамкова директива (The Water Framework Directive, WFD);

– Директива про місце проживання (The Habitats Directive) та Директива із збереження видів птахів (Birds Directive);

– Директива із стратегічної екологічної оцінки (The Strategic Environment Assessment (SEA) Directive);

– Спільна політика з риболовства (The Common Fisheries Policy, CFP).

– Директива з відновлювальної енергії (the Renewable Energy Directive). – Ініціатива з морських автомагістралей (the Motorways of the Sea initiative).

Напрямки інтегрованого морського управління зафіксовані у стратегіях окремих країн ЄС для морських регіонів (Балтійського, Середземноморського). У січні 2011 р. було прийнято Стратегію ЄС щодо Чорного моря. Окремі аспекти управління розвитку приморських регіонів відображені у Стратегії ЄС для Дунайського регіону (2010 р.) та у Транспортній стратегії ЄС до 2018 р. Тенденція щодо зростання ролі морських енергетичних ресурсів – у світовому енергетичному балансі [3].

По-друге, тенденція щодо зростання ролі морських енергетичних ресурсів у світовому енергетичному балансі. Така тенденція зумовлена активним пошуком енергетичних ресурсів та актуалізується з огляду на вичерпаність традиційних джерел їх видобутку. Поряд із зростанням питомої ваги енергоресурсів, здобутих на шельфі, все більше уваги приділяється видобутку енергоресурсів з нетрадиційних джерел, зокре-

ма з газогідратів. Так, у березні 2013 р. Японська державна корпорація нафти, газу і металів (JOGMEC) вперше у світі змогла видобути газ із гідрату метану на дні океану. Експерименти з видобування газу з газогідратів проводять інші морські країни: США, Республіка Корея, Канада, Норвегія, Франція, Німеччина тощо.

По-третє, тенденція щодо інтенсифікації видобування морських біологічних ресурсів через збільшення обсягів аквакультури (розведення, вирощування та утримання в повністю або частково контрольованих умовах водного середовища риби та морепродуктів). Щорічний приріст світової аквакультури становить 8–10%, а розвинені країни за останні 25 років поступово замінюють традиційний промисел риби та морепродуктів їх штучним вирощуванням [3].

Має місце тенденція щодо диверсифікації розвитку туристично-рекреаційної сфери приморських регіонів, у т.ч. активізація розвитку спеціалізованих видів туризму: «винного», «медичного», «спортивного», «зеленого» тощо. Світова практика доводить, що нові види туризму можуть співіснувати із традиційними для приморських регіонів (пляжний відпочинок, морські туристичні тури).

По-п'яте, тенденція щодо розвитку творчих індустрій (креативної економіки) на території приморських регіонів. Визначення креативної економіки як специфічного виду економічної діяльності дещо ускладнюється через її тісний взаємозв'язок із іншими галузями. За одним із визначень, креативна економіка об'єднує в собі різні напрями культури та мистецтва, а також такі сфери, як реклама, архітектура, дизайн, мода, народні/етнічні промисли, кіноіндустрію, видавництво тощо. На даний момент на частку

творчих індустрій припадає 7% світового ВВП, що, наприклад, перевищує частку автомобільної промисловості. За прогнозами в найближчому майбутньому річний приріст творчих індустрій складатиме не менше, ніж 10%. Хоча цей показник не пов'язаний безпосередньо з приморським статусом регіонів, ця глобальна тенденція має бути врахована під час визначення та формування пріоритетів їх розвитку [3].

Отже, аналіз тенденцій та політики регіонального розвитку приморських територій країни ЄС, зокрема (Табл. 1), доводить функціональність приморських територій, які можуть бути класифіковані як СЕЕС, мають координувати та корегувати взаємодію з боку держави. Слід відзначити, що регіональна політика розвитку приморських територій країн ЄС пов'язана з інноваційною та науково-технологічною політикою, започатковується на спільних принципах економічного зростання на інноваційній основі. Однак даній системі бракує інноваційності, яка в економічній складовій частині системи в розвинутих країнах здійснюється за трьома моделями:

1) розвиток, що базується на лідерстві в науці і реалізації великомасштабних проєктів (США, Англія, Франція);

2) розвиток, що ґрунтується на нововведеннях, створенні привабливого інноваційного середовища і раціоналізації структури економіки (Німеччина, Швеція, Швейцарія);

3) розвиток, який стимулює нововведення шляхом створення інноваційної інфраструктури, забезпечення сприйняття суспільством ролі науково-технічних нововведень і координації дій різних секторів у галузі науки і техніки (Японія, Північна Корея). В умовах динамічних змін

Таблиця 1

Політика регіонального розвитку приморських територій країни ЄС [5]

Напрями реалізації політики розвитку приморських територій			
Досягнення взаємозв'язку галузей та видів діяльності, орієнтованих на море	Сприяння сталому розвитку приморських регіонів та ефективному використанню морських та приморських ресурсів	Сприяння розвитку приморського та морського туризму, особливо для регіонів, що мають обмежену господарську діяльність	Забезпечення економічного, екологічного та соціально сталого розвитку риболовлі та аквакультури
Інструменти			
Integrated Maritime Policy (IMP) Політика управління приморськими регіонами ЄС. Містить такі наскрізні політики: Blue Growth; – Marine data and knowledge; – Maritime spatial planning; – Integrated maritime surveillance; – Sea basin strategies	Coastal Zone Policy Політика морського просторового планування та комплексного управління приморськими територіями	A European Strategy for more Growth and Jobs in Coastal and Maritime Tourism Політика стимулювання імпульсу приморських регіонів Європи за рахунок розвитку зв'язків, мереж, кластерів у приморському та морському туризмі	The Common Fisheries Policy (CFP) Політика збереження рибних запасів. Містить такі наскрізні політики: – Fisheries management; – International policy; – Market and trade policy; – Rules on aquaculture and stakeholder involvement

постійно збільшується кількість домінуючих елементів, змінюється зміст моделей, розширяючи їх межі і сфери використання [4, с. 2].

Інноваційний розвиток приморських територій залежить від ефективного управління регіональним розвитком та реалізації економічного потенціалу цих суб'єктів. Основними правовими документами, що визначають розвиток приморських територій, є Морська доктрина України [6]. У ній зазначено основні напрями, за якими здійснюватиметься державна морська політика в довгостроковій, середньостроковій та короткостроковій перспективі.

Пріоритетами національних інтересів України у сфері морської діяльності є задоволення потреб її народу та економіки у використанні ресурсів Азовського і Чорного морів, Керченської протоки та інших районів Світового океану, посилення позиції України серед провідних морських держав, забезпечення її безпеки та суверенітету, в тому числі шляхом проведення морських наукових досліджень і підготовкою та перепідготовкою фахівців у морській галузі [6]. Однак суттєвою перешкодою для реалізації інноваційного потенціалу та досягнення результативності інноваційної діяльності може стати нестача кваліфікованих кадрів, дослідників, техніків та інженерів. Частка виконавців наукових досліджень і розробок (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) в Україні у 2015 р. у загальній кількості зайнятого населення становила 0,5%, у т.ч. дослідників – 0,33%. За даними Євростату, найвищою ця частка була у Фінляндії (3,21% і 2,31%), Данії (3,17% і 2,15%), Ісландії (2,94% і 2,0%) [7, с. 63].

Отже, пріоритетність моделі розвитку СЕЕС як «піонера» науково-технічних нововведень і координації дій різних секторів у галузі науки і техніки не повною мірою підтримується механізмами державного управління в Україні. В умовах динамічних змін постійно збільшується кількість домінуючих елементів, змінюється зміст моделей, розширяючи їх інструменти, сфери й доцільність використання.

Зазначимо, що загалом Україна досягла високих показників, зокрема стосовно витрат на реформування інформаційно-комунікаційної сфери та системи освіти, де вона перевищує середнє значення для країн ЄС. Частка випускників науково-технічних спеціальностей та з ринкових інновацій наближається для середнього по Європі рівня. У той же час показники вітчизняної економіки щодо

державних витрат на наукові дослідження та інновації, зайнятості у середньо- або високотехнологічному виробництві та високотехнологічних послугах сягає лише половину або навіть 2/3 показника ЄС [8, с. 15]. Недостатня увага на державному та регіональному рівнях приділяється створенню сприятливих умов для розповсюдження та створення інновацій, які є новими для ринку, що більше прив'язує підприємства до запровадження практики імітування науково-технічних досягнень, а не до розробки унікальної продукції на основі власних розробок. Ризик технологічного запозичення полягає в тому, що імпорт технологій забезпечує певний ріст промисловості, але не сприяє розвитку власних технологій. Отже, незначна кількість підприємств приморських регіонів займалася впровадженням інновацій, що були новими для ринку. Зокрема, в Донецькій області – 5 підприємств, у Запорізькій – 10, Миколаївській – 2, Одеській – 2, Херсонській – 3. Важливим для зміцнення регіональної економіки є формування внутрішнього попиту на наукову продукцію з боку суб'єктів підприємництва. На сьогодні інноваційна діяльність не сприяє вирішенню найбільш нагальних проблем соціально-економічного розвитку приморських регіонів. Європейський досвід показує, що кожне робоче місце у науково-дослідницькій галузі забезпечує створення 7-10 високопродуктивних місць в економіці [8, с. 15], що надзвичайно важливо для вирішення проблеми безробіття. Ситуація на вітчизняному ринку праці залишається напруженою та супроводжується скороченням попиту на робочу силу. Загальна чисельність безробітних серед працездатного населення налічує майже 1,8 млн. осіб. Рівень безробіття, за методологією МОП, становив 9,5%. Найвищий рівень безробіття в Україні серед осіб працездатного віку зафіксований у Донецькій (15,2%) області. Найменше потерпали від безробіття в Одеській області, де його рівень склав 6,7%. Інші приморські регіони демонструють такі показники: Миколаївська область – 9,2%, Запорізька – 10,2%, Херсонська – 9,4% [5].

Таким чином, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що СЕЕС у приморських регіонах розвивається досить уповільнено через нестачу науково-інноваційної складової частини, яку слід віднести до пріоритетів державних механізмів управління інноваційним розвитком приморських територій як системи.

Інноваційну активність СЕЕС має задіяти підприємницький сектор територій, якій буде представляти і бізнес, і громаду, а також долучатиметься до питань нормотворчості у сфері інноваційного розвитку соціально-економічної складової частини досліджуваної системи як такої, що залучатиме інвестиції на розробку та впровадження інновацій.

Із метою підвищення ефективності управління інноваційним розвитком приморських територій як СЕЕС доцільним є розвиток «штучних», або «унікальних» видів діяльності, що становлять спеціалізацію приморських регіонів у рамках національної політичної та соціально-економічної системи. «Нішева» спеціалізація передбачає активізацію довгострокових структурних змін території з орієнтацією на перспективу, тобто формування такої політики, яка дозволить території зайняти важливі ніші на глобальних ринках без погіршення показників екологічної безпеки при збереженні політичної та економічної стабільності. Концепція розумної спеціалізації посіла центральне місце в питаннях пошуку механізмів стимулювання економічного розвитку країн ЄС. Таким неоцінним досвідом для територій глобалізованого світу, що отримують визнання не лише у сфері стосунків міжнародних організацій, ЮНЕСКО зокрема, є практика міст, що навчають (learning city [9]). Завдання означеної концепції передбачають передачу ноу-хау та найкращих світових успішних практик певних територій. Отже, систематизація досвіду та оформлення науково-методичних рекомендацій щодо розвитку приморських територій як СЕЕС є науковим завданням для подальших досліджень у сфері державного управління. Адже реалізація національних інтересів України у сфері морської діяльності є завданням державної морської політики, виконанню якого повинні сприяти саме СЕЕС приморських територій, із використанням інноваційного наукового потенціалу наукових, проектно-конструкторських і дослідних організацій та «штучних» виробництв.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що перспективним шляхом розвитку приморських територій як соціо-еколого-економічних систем є управління інноваційним розвитком, а впровадження концепції міст, що навчають, дозволить сформу-

вати науково-методичне підґрунтя для процесу збалансування регіональних пропорцій відтворювального процесу СЕЕС, дозволить знизити рівень конфлікту інтересів та різних стратегічних цілей на підставі використання спільних ресурсів та імплементації міжнародного досвіду міст, що навчають.

Список використаної літератури:

1. Інструменти та механізми забезпечення сталого розвитку приморських регіонів України : аналітична доповідь, матер. круглого столу (20 грудня 2013 року, м. Одеса). Одеса. Фенікс, 2014. 110 с. С. 14.
2. Булюк В.В. Засади розвитку приморських регіонів в системі міжрегіонального співробітництва: автореф. дис. ... к.екоп. наук: 08.10.01 / НАН України; Інститут регіональних досліджень. Львів, 2006. 21 с.
3. Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку: аналітична доповідь. К. Національний інститут стратегічних досліджень. 2013. 88 с. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_nauk_an_rozrobku/reg_priorutetu.pdf (Дата звернення 29.11.2018).
4. Бобровська О. Інноваційне управління як важіль і джерело інноваційного розвитку регіонів. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2011-4/doc/1/03.pdf> (Дата звернення 29.11.2018).
5. Волосюк М.В., Жигалкін Ю.О. Державна політика регіонального розвитку приморських територій. URL: <http://economy.chdu.edu.ua/article/viewFile/108162/103154> (Дата звернення 29.11.2018).
6. Морська доктрина України на період до 2035 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF> (Дата звернення 29.11.2018).
7. Мокій А.І. Полякова Ю.В. Власенко Л.В. Напрями активізації інноваційної діяльності підприємств приморських регіонів України. URL: http://easterneurope-ebm.in.ua/journal/6_2017/13.pdf.
8. Інноваційна політика: європейський досвід та рекомендації для України: ключові особливості інноваційної політики в якості основи для розробки заходів сприяння інноваціям, що спрямовують Україну до заснованої на знаннях конкурентоспроможної економіки – порівняння ситуації в ЄС та Україні. Том 1. Київ. Фенікс, 2011. 214 с.
9. UNESCO Global Network of Learning Cities. URL: <http://uil.unesco.org/lifelong-learning/learning-cities> (Дата звернення 29.11.2018).

Марова С. Ф., Голтвенко А. В. Пути управления инновационным развитием приморских территорий как социо-эколого-экономических систем

В статье рассмотрены международные тенденции и специфические особенности стратегии социально-экономического развития приморских территорий. Предложено внедрение концепции городов, которые обучают. Это позволит развить инновационную составляющую приморских территорий и уменьшить уровень дисбаланса социо-эколого-экономических систем.

Ключевые слова: *система, приморские территории, управление, развитие, государство.*

Marova S. F., Holtvenko O. V. Ways of innovative development management of coastal areas as socio-ecologo-economic system

The article describes international tendencies and specific features of the socio-economic strategy development of coastal areas. The introduction of the learning cities concept has been proposed. It will allow developing the innovative component of the coastal areas and reducing the imbalanced level of socio-ecological and economic systems.

Key words: *system, sea territories, management, development, government.*